

39. Лоренц Еррен «Самокритика своих собственных ошибок». Истоки покаянных заявлений в среде партийных литературных интеллектуалов // Там само. – С. 50–66.
40. Gorzka Gabriele Kultur im Stalinismus. Sowjetische Kultur and Kunst der 1930-er bis 50-er Jahre. – Bremen: Edition Temmen, 1994. – 208 s.

Васильчук Г.Н. СОВРЕМЕННАЯ ЗАРУБЕЖНАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА 1920-х – 1930-х гг.

Автор исследует историографические достижения зарубежных ученых в области изучения политического и социально-экономического развития советского общества 1920-х–1930-х гг. Обращает внимание на их проблемно-тематическое разнообразие и приоритетные направления исследований.

Ключевые слова: зарубежная историография, коллективизация, коренизация, тоталитаризм, модернизация.

Vasilchuk G.N. HISTORIOGRAPHIC ACHIEVEMENTS OF FOREIGN SCIENTISTS IN THE FIELD OF STUDYING OF POLITICAL, SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE SOVIET SOCIETY IN 1920-th–1930-th

The author investigates historiographic achievements of foreign scientists in the field of studying of political, social and economic development of the Soviet society in 1920-th–1930-th. Pays attention on to its problem-thematic variety and priority directions of researches.

Keywords: foreign historiography, collectivization, korenization, totalitarizm, modernization.

УДК 94(100)»1939/1945:070

А.А. Кравченко

**ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ «ОСТАРБАЙТЕРІВ» У ПРЕСІ ПЕРІОДУ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У статті розглядається проблема висвітлення у пресі періоду Другої світової війни питань залучення до роботи у Німеччині іноземної робочої сили. Зроблено спробу проаналізувати фашистські та радянські періодичні видання, виокремити реальні факти із життя та праці остарбайтерів, виявити рівень ідеологічної та пропагандистської складової цих статей.

Ключові слова: Друга світова війна, окупаційний режим, остарбайтери, преса.

Історична наука незалежної України все частіше звертається до вивчення питань історичного розвитку країни, тлумачення яких викликають ідеологічні протиріччя. Провідну роль у формуванні ідеологічного поля країни у ХХ ст. почала відігравати преса. Власне, через газети та журнали велась роз'яснювальна робота, формувалась суспільна думка, доводились до уваги населення рішення та постанови урядів. У роки Другої світової війни газети, листівки, плакати ставали вагомим ідеологічним зброєю, яка слугувала підґрунтям для укріплення влади, спонукала населення до боротьби та наполегливої праці на боці тієї чи іншої ворогуючої сторони. Радянська влада, а за нею і радянська історична наука, оцінювали агітаційну політику німців на окупованих територіях як провокаційну, а населення, яке піддалося на агітаційні обіцянки, вважалося майже зрадниками, навіть якщо люди йшли працювати у сільське господарство.

Сучасна українська історична наука, позбавлена радянської заідеологізованості, намагається розставити нові об'єктивні акценти щодо питання висвітлення в радянських та німецьких засобах масової інформації політики гітлерівців на окупованих територіях та ставлення українського населення до їх пропагандистських заходів. Саме тому проблема висвітлення питань «остарбайтерів» у пресі періоду Другої світової війни та ставлення українців до агітаційної політики гітлерівців, а іноді й участь у цій політиці, стала темою цього дослідження. До розкриття проблеми використання примусової праці в роки Другої світової війни звертались останнім часом такі українські та російські вчені, як Гальчак С., Коваль М., Пастушенко Т., Полян П., Потильчак О., Святун О та ін. Проте, ця проблема все ж залишається не повністю висвітленою. На наш погляд, доцільно буде ще раз проаналізувати зміст статей

радянських та німецьких газет періоду Другої світової війни, які висвітлювали питання вербування українських людей на роботу до Німеччини, їх перебування в трудових таборах, перспективи повернення додому, що дозволить більш об'єктивно оцінити цю історичну проблему.

Наприкінці 1941 р. гітлерівці розгорнули агітаційну кампанію із закликом добровільно виїжджати на роботу до Німеччини. Низка яскравих плакатів і буклетів змальовувала райське життя на землях великої Німеччини. Серед обіцянок були, зокрема, і такі: висока заробітна платня, оволодіння престижними спеціальностями, можливість долучитися до переваг європейської культури. Крім того, після повернення додому робітникам обіцяли матеріальну компенсацію та землю у вічне користування. В одній із німецьких листівок говорилось: «У Німеччині одержите Ви працю і хліб. Німці забезпечать Вам людяне ставлення та хороше існування. Ви отримаєте від німців достатнє харчування. Ваші родини будуть забезпечені. Ви можете постійно листуватися з Вашими рідними. Вашим вільним часом Ви можете розпоряджатись у Німеччині так, як ви до цього звикли. Коли Ви працюватимете в Німеччині, Ви й Ваші родини матимуть перевагу при розподілі землі та реманенту» [4]. До того ж родини працездоб'язаних у зв'язку з відсутністю працездатного годувальника мали щомісяця отримувати 130 карбованців [13, арк. 25].

До пропаганди славетної праці на благо України та Великої Німеччини залучалась і українська преса. Так, газета українських націоналістів «Українське слово», яка почала виходити з осені 1941 р. спершу у Житомирі, а згодом у Києві та редагувалась членами ОУН-М І. Рогачем, П. Олійником, О. Чемеринським, надрукувала ряд статей із закликами до праці, яка «...мусить стати священним обов'язком кожного свідомого члена української нації, бо щоб довести Україну до кращого завтра, потрібно нам передовсім свідомо й доцільно працювати, працювати й ще раз працювати» [10]. Газета надрукувала статті «Як живе німецький робітник», «...Наші очі звернені на Україну!»: з життя українських полонених у Німеччині», «Закордонні робітники в Німеччині» [11]. Звісно, становище німецьких робітників та становище 2 мільйонів, як повідомляла газета, іноземних робітників, які працювали на трудовому фронті «Великого Рейху», описується в райдужних тонах. Охорона здоров'я, кваліфікована фахова підготовка, будівництво житлових приміщень, цікаве дозвілля, відпустки двічі на рік, доступні подорожі під час відпусток, соціальне забезпечення – такий перелік принад праці у Німеччині подавала газета. У той час національні українські кола ще вірили обіцянкам фашистів про створення на українських землях незалежної держави, вони сподівалися, що німці, звільнивши Україну від більшовизму, дадуть можливість українському народу самостійно вирішувати долю своєї держави. Але вже у кінці 1941 р. проти українських націоналістів почались репресії, прокотилась хвиля арештів, а у лютому 1942 р. більшість з них була розстріляна у Бабиному Яру.

Не відставали у проведенні агітації щодо залучення робочої сили до праці на Третій Рейх і центральні газети. Адміністративний центр у той час розташовувався у Рівному, оскільки це місто було головним у рейхскомісаріаті «Україна». Рівненська газета «Волинь» протягом 1941-1943 рр. надрукувала ряд пропагандистських матеріалів щодо праці у Німеччині: «Українські робітники у Німеччині», «Відвідини в таборі українських робітниць», «Обов'язок служби праці української молоді», «Брехня Молотова про набір до праці», «Наші робітники в Німеччині», «Як там є на правду». Звісно ж, матеріали містили лише позитивні відгуки та привабливі обіцянки. У грудні 1941 р. газета розмістила оголошення-заклик: «Українці! Хто нас звільнив від більшовизму? Німецьке військо! Не забувайте цього! Мусимо за це постійно виявляти вдячність. Наша подяка – це праця і ще раз праця!».

Перший ешелон добровольців відправився до Третього Рейху вже у січні 1942 р. Перші від'їзди організовували урочисто: квіти, оркестри, транспаранти. Про один з таких «урочистих заходів» газета «Вінницькі вісті» писала: «О 12 годині дня 3 березня в приміщення Педагогічного інституту було зібрано коло 1000 робітників, котрі добровільно від'їжджають на працю до Німеччини. Кожний з робітників одержав свій номер вагону та безкоштовний квиток на подорож до Німеччини. Представники німецької влади та Уряд Праці побажали від'їжджаючим щасливої, радісної подорожі, поділившись з ними своїми думками. На від'їзд кожному було видано безкоштовні харчі. Всі спокійно рушили підводами на станцію залізничі. Тисяча молодих юнаків і дівчат приїхали до вінницького вокзалу з тим, щоб разом, одностайно вирушити у Велику Німеччину на роботу. Кожний з від'їжджаючих має особливий настрій, в якому виражається енергія й відповідальність перед новим світом – Європою. Кожний з них

.....
прагне побачити життя у Великій Німеччині. Рівно о 5 годині дня потяг від'їхав од вокзалу» [1].

У головному місті рейхскомісаріату «Україна» Рівному газета «Волинь» за 9 травня 1943 р. надрукувала підбірку статей, присвячених саме проблемі залучення молоді до праці у Рейху. Назви агітопусів говорять самі за себе: «Відозва про обов'язкову працю української молоді 1923-1925 року народження», «Державна служба праці», «Українська молодь», «Обов'язок служби праці української молоді». Між статтями уміщувалась агітка: «Німецький вояк обороняє Твою Батьківщину! Дякуй йому незворушеною готовністю до праці!» [2]. Газета розповідала про працю німецьких, голландських, норвезьких, датських робітників, розписувала, якою гарною мусить бути праця на користь усієї європейської спільноти, стверджувала, що «...кожний зрозуміє ціну спільної праці для суспільства, і буде приймати участь у суспільному житті європейських народів з гордим почуттям, що він зробив щось для європейської спільноти в той час, коли вона тільки народжувалась під тяжкими ударами і серед злиднів». У той же час зазначалось, що всякого, хто буде «...виключати себе, або спробує відмовитись від обов'язку праці, треба розглядати як найманого жидами і більшовиками» [2]. Отже, засоби масової інформації вели потужну агітацію, докладали максимум зусиль до залучення робітників на окупованих територіях до роботи на Третій Рейх.

Газети для українців виходили й на території самої Німеччини. Майже увесь вільний час східні робітники проводили в межах трудового табору. Для певного ідеологічного виховання та зв'язку оstarбайтерів із зовнішнім світом керівникам таборів рекомендувалось у обідній час протягом 1-2 годин транслювати інформаційні програми російською та українською мовами, які були розраховані на оstarбайтерів. Крім того, рейхсміністерство пропаганди та рейхсміністерство окупованих східних земель випускали для оstarбайтерів три газети: «Труд» – російською мовою, «Українець» – українською, «Білоруський робітник» – білоруською. Притому, враховуючи приналежність оstarбайтерів до різних народів, центральне бюро служби праці вважало, що українських газет повинно бути вдвічі більше, ніж російських. Керівництво таборів замовляло ці газети у службі іноземних мов, однак їх кількість була недостатньою і не задовольняла нагальних потреб. Газета російських емігрантських кіл «Новое слово» для читання оstarбайтерами була заборонена. З німецьких газет рекомендувалось вивішувати на дошці оголошень лише вирізки про хід військових операцій з картами східного театру воєнних дій, вивішувати ж карти німецьких територій суворо заборонялось.

Крім того, для українських робітників у Німеччині друкувався часопис «Голос», який надавав відомості про життя та побут оstarбайтерів. Так, в одному з номерів часопису було надруковано матеріал про подорож Україною влітку 1942 р. генерального уповноваженого з мобілізації іноземної робочої сили для Рейху Ф. Заукеля, який обіцяв, що культурне обслуговування українського населення буде всебічно забезпечене. В тому ж 1942 р. товариство «Крафт дурх Фройде» («сила через радість») організувало виступи у містах Німеччини українського національного хору Генералгубернаторства у складі сімнадцяти співаків під керівництвом Володимира Божи́ка. Програма концерту складалась переважно з обробок українських народних пісень М. Леонтовича, М. Лисенка, с. Людкевича, О. Кошиця. Під час виступу хору у берлінському залі Європагаузен на Саарляндштрассе приміщення було прикрашене жовто-блакитними стягами [3].

Однак, якщо газети, які виходили друком на території Німеччини та окупованих нею територіях, змальовували життя оstarбайтерів у райдушних тонах, розповідали про «комфортний», «цікавий» та «насичений» побут східних робітників, то радянська преса подавала абсолютно протилежні матеріали. Ці газети розповідали про жахливі умови перебування оstarбайтерів у трудових таборах Німеччини, їх перевезення у вагонах для худоби, коли кількість людей, загнаних до одного вагону, була такою, що вистачало місця лише для сидіння, про важку працю та страшні покарання за найменшу провину.

Радянська преса почала виходити на українських землях відразу після визволення її території від фашистів. Вже в червні 1943 р. газета «Правда» вмістила аналітичний матеріал професора Е. Вагри «Что дала Германи «Тотальная мобилизация?», в якій було подано аналіз використання Третім Рейхом іноземної робочої сили, та доводила, що при тотальній мобілізації німецького населення економіка Німеччини не могла проіснувати без залучення до роботи в економічному секторі іноземців [5].

Більшість радянських газет друкували спогади тих небагатьох людей, хто зміг вирватись із рук німців під час етапування, або повернувся з трудових таборів. Так, газета

«Правда» у 1943 р. писала про те, що під час транспортування робітників «... щоб попередити спроби нещасних людей тікати з дороги, німецьке командування встановило нечуваний порядок перевезення насильно мобілізованих радянських громадян. Наказ по 18 німецькій армії, підписаний Ліндеманом, зобов'язує одягати на чоловіків та жінок, яких перевозять, кайдани» [9].

«Київська правда» у грудні 1943 р. надрукувала розповідь солістки Київського Державного Академічного театру опери та балету ім. Шевченка Ганни Гаццарі про одну з творчих поїздок у Німеччину. Артистка розповіла про жахливі враження від побаченого: важкі умови життя «за дротом», скупе харчування, виснажлива праця. І лише очі, живі та палаючі від суму за батьківщиною очі іскрилися сльозами радості, коли починала звучати рідна українська пісня [7].

У тій же «Київській правді» знаходимо матеріал і про долю тих українців, які відмовлялись їхати до Рейху. Фашистську владу цікавило залучення до праці у Німеччині не лише робітників-чорноробів, а й українських фахівців-професіоналів з вищою освітою. Інженерів, лікарів, музикантів запрошували до праці у Рейху. У разі відмови запрошення ставали все більш настійливими та невідступними. Матеріали газети сповіщають про долю професора Володимира Лаврентійовича Лозинського – відомого у Києві лікаря та талановитого викладача. Німці настійливо вимагали від професора поїхати на роботу до Німеччини, однак похилого віку людина знайшла у собі сили відмовитись від цього «запрошення». Окупаційна влада кілька разів зверталась до професора з вимогою виїхати до Рейху, але сім'я Лозинських вирішила за будь-яких умов залишитись на Батьківщині. Одного разу племінниця Лозинських, вийшовши у місто, не повернулась додому. Вона потрапила під облогу і була насильно вивезена до Німеччини. Згодом подружжя було виселено з власної квартири, з якої окупаційна влада не дала взяти жодної речі, жодної книги з чималої бібліотеки професора. Лозинські знайшли притулок у своїх друзів, але і після цього окупаційна влада не залишила сім'ю у спокої, вимоги виїхати на роботу до Німеччини не припинялись. Після одного з відвідувань німецького чиновника Володимир Лаврентійович та його дружина Лідія Мартинівна прийняли отруту. Сусіди по квартирі, відчувши недобре, ввійшли до кімнати і, побачивши напівнепритомних людей, намагались їх урятувати. Лідія Мартинівна з останніх сил прохала: «Не рятуйте нас. Їхати не хочемо. Залишіть нас». Врятувати Лозинських не вдалося, подружжя, ціною власного життя, залишилось на Батьківщині [8].

Друкували газети і матеріали про пересильні табори в Україні. Такі табори розміщували переважно у великих містах. Газета «Известия» розповідала про київський пересильний табір, який знаходився у будинку колишнього обласного військового комісаріату по вул. Львівській, № 24. У 1942 р. цей будинок і двір було обнесено колючим дротом, а на воротах окупаційна адміністрація прилаштувала вивіску «Штаб по набору робочої сили до Германії. Київ – Україна. Пересильний табір». Керував цим «Штабом» німець Краузе. Пересильних годували один раз на день рідкою юшкою без картоплі, видаючи по 200 гр. хліба. Людей били за найменші провинності, саджали у камери з ґратами. Спати пересильні були змушені просто на цементній підлозі казарми. На стінах двох казарм (чоловічої і жіночої) залишились написи тих, хто тут перебував: «Тут ми знаходились два тижні, мучились, їли баланду один раз на день, а клопи вночі не давали нам спокою. Може, ще будемо мучитись два тижні – хто знає? Прощайте наші товариші, не потрапляйте сюди, викручуйтесь! Заграйте мідні труби, зоставайтеся здорові українські люди. ... Виїхали 31 серпня», «Прощай, мила Україно! Ти будеш вільна, а ми їдемо в прокляту Німеччину. Цвіт України забирають німці», «Тут сиділи дівчата, на цьому вікні, і думали, як втекти додому. Хай живе рідний дім!» [6].

Тож, преса періоду Другої світової війни достатньо уваги приділяла тематиці використання праці остарбайтерів. Статті мали як інформативний, так і агітаційний характер. Окупаційна влада використовувала шпальти місцевих газет для розміщення оголошень про набори людей на роботи та про покарання тих, хто не виконував розпоряджень окупаційної влади. Проте зміст радянських та фашистських статей у друкованих засобах масової інформації різнився кардинально. Якщо німецькі газети характеризували життя і працю остарбайтерів як унікальну можливість долучитись до принад європейської цивілізації, то радянські газети описували жахливі умови роботи найманих працівників, нелюдське ставлення з боку німецької влади, відсутність елементарних побутових зручностей. Проте преса періоду Другої світової війни на сьогодні залишається вагомим джерелом для дослідження питання остарбайтерів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінницькі вісті (Вінниця). –1942. – 5 березня.
2. Волинь (Рівне). –1943. – 9 травня.
3. Голос (Берлін). Часопис для Українців у Німеччині. – 1942. – 21 червня.
4. Державний архів Вінницької області, ф. Р – 1358, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
5. Вагра. Е. Что дала Германии «Тотальная мобилизация»? // Правда. – 1943. –22 июля.
6. Известия (Москва). –1943. – 2 декабря.
7. Київська правда (Київ). –1943. –12 грудня.
8. Київська правда (Київ). –1943. – 23 листопада.
9. Правда (Москва). –1943. – 30 мая.
10. Українське слово (Київ). – 1941. – 6 грудня.
11. Українське слово (Київ). –1941. – 8, 28, 30 листопада.
12. ЦДАВО України. – Ф.3676. – Оп.4. – Спр. 311.
13. ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 1. – Спр. 37.

Кравченко А.А. ОСВЕЩЕНИЕ ВОПРОСОВ «ОСТАРБАЙТЕРОВ» В ПЕЧАТИ ПЕРИОДА ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье рассматривается проблема освещения в печати периода Второй мировой войны вопросов привлечения к работе в Германии иностранной рабочей силы. Сделана попытка проанализировать фашистские и советские периодические издания, выделить реальные факты из жизни и труда остарбайтеров, выявлять уровень идеологической и пропагандистской составляющей этих статей.

Ключевые слова: Вторая мировая война, оккупационный режим, остарбайтеры, пресса.

Kravchenko A. QUESTIONS OF EAST WORKERS IN A PRESS PERIOD OF WORLD WAR II

The problem of illumination in the press of time of World War II of bringing in to work in Germanium of foreign labour force is considered in the article. Fascist and soviet magazines are analysed, the real facts from life and labour of east workers are resulted.

Keywords: World War II, occupation mode, east workers, press.

УДК: 94(477):93»19»

А.В. Мазуркевич

ОЦІНКА РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ З ПИТАНЬ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 60-х – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 80-х рр. ХХ ст.

У статті розглядається література та джерельна база радянських часів досліджуваного періоду. Проаналізовано стан наукової розробки проблеми рівня і якості життя сільського населення України в другій половині 60-х –першій половині 80-х рр. ХХ ст. Вивчено і опрацьовано історіографічну базу поставленої проблеми. Зроблено висновки про те, що створені протягом 60-80-х рр. дослідження з проблем села, його жителів і аграрної політики, незважаючи на їхню методологічну та ідеологічну спрямованість, становлять значний науковий внесок, який допоможе критично переосмислити історичний процес і по-новому проаналізувати вже відомі історичні факти та явища.

Ключові слова: соціальна структура суспільства, якість життя, рівень життя, соціальна інфраструктура.

Сучасна держава може стійко розвиватися в умовах стабільного економічного, політичного і соціального розвитку. У ХХІ ст. перед Українською державою стоїть ряд проблем, які вимагають негайного вирішення. Ставши на шлях створення ринкової економіки і реформування відносин власності в усіх галузях народного господарства, Україна намагається сприяти поліпшенню рівня і якості життя громадян, розширення їх можливостей формувати власне майбутнє.

Сучасне українське село, як і держава в цілому, переживає складний процес трансформації, зумовлений ходом економічних реформ, які в ідеальному варіанті за своєю